

Colloquium3(51)/2023
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: <http://doi.org/10.34813/23coll2023>

TRADYCJA I ZMIANA. SZKIC O WYCHOWANIU WE WSPÓŁCZESNEJ ŻYDOWSKIEJ RODZINIE ORTODOKSYJNEJ W POLSCE

**Tradition and change. Sketch about upbringing in a contemporary
orthodox Jewish family in Poland**

Joanna Cukras-Stelągowska
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu,
Wydział Filozofii i Nauk Społecznych
e-mail: joanstel@umk.pl
ORCID 0000-0003-0120-9693

Streszczenie

W artykule prezentuję model wychowania w ortodoksyjnej rodzinie żydowskiej w kontekście przeobrażeń wewnątrzreligijnych oraz procesów ogólnospołecznych. W tym celu omawiam tradycyjne i zmieniające się ideały, cele i treści oraz metody wychowawcze, jak również dawne i współczesne podziały obowiązków rodzicielskich i powinności dzieci. Akcentuję kwestie dotyczące przekazu dziedzictwa religijnego, mechanizmy transmisji tradycji judaistycznej między pokoleniami. Refleksję teoretyczną uzupełniam analizą badań własnych przeprowadzonych w latach 2018–2019 – wywiadów eksperckich z rabinami i ich żonami.

Słowa kluczowe: wywiady eksperckie, rabin, rebecyn, dziedzictwo kulturowe, wychowanie, nowoczesna ortodoksja.

Abstract

The article describes the model of upbringing in an orthodox Jewish family in the context of internal religious transformations and general social processes. To this end, I discuss traditional and changing ideals, goals, contents and parenting methods, as well as past and present divisions of parental responsibilities and children's duties. I particularly emphasise issues related to the transmission of religious heritage and the mechanisms of passing on Judaic tradition between generations. I supplement theoretical considerations with an analysis of own research conducted from 2018 to 2019 – the expert interview with rabbis and rebbetzin.

Keywords: expert interviews, rabbi, rebbetzin, cultural heritage, upbringing, modern orthodox.

Wprowadzenie

W społeczeństwie ponowoczesnym tradycyjny model życia rodzinnego ulega przeobrażeniom nawet w – zdawałoby się bardzo hermetycznych – religijnych rodzinach ortodoksyjnych. Modyfikacje wynikają z otwierania się i przenikania granic etnicznych, procesów sekularyzacyjnych oraz rozwoju indywidualizmu, jak również idei podmiotowego dzieciństwa i emancypacji kobiet. W niniejszym artykule zamierzam wskazać wybrane aspekty wychowania w ortodoksyjnej rodzinie żydowskiej w kontekście przeobrażeń wewnątrzreligijnych oraz zewnętrznych procesów ogólnocywilizacyjnych. Judaizm ortodoksyjny opiera się na pełnym stosowaniu Talmudu w życiu codziennym. Stanowi niejednolity i urozmaicony konglomerat, dzieli się na następujące nurty: hare-dim, chasydzi, nowoczesna ortodoksja aszkenazyjska oraz ortodoksja sefardyjska. Od XIX wieku wyodrębnić można jego dwa główne nurty: skrajnie konserwatywny oraz neoortodoksyjny, zakładający pewne modyfikacje i akceptację wartości kultury zachodniej, jak również zdobywanie przez Żydów wykształcenia świeckiego. W neoortodoksji kobiety czynnie uczestniczą w życiu gminy. Siedzą osobno w synagodze, ale galeryjka nie jest zasłonięta kotarą. Obecnie nadal panuje dwoistość ortodoksji, jedna grupa niemal całkowicie odgradza się od świata zewnętrznego, natomiast członkowie ortodoksji nowoczesnej „ubierają się na modłę zachodnią, studiują na uniwersytetach i akceptują drugorzędne elementy kultury społeczeństwa, w którym żyją” (Uterman, 1989, s. 222).

Nowoczesna ortodoksja to swoisty oksymoron w sensie językowym. Jednakże wyznawcy nowoczesnej ortodoksji w praktyce życia codziennego rozwiązują tę ambiwalencję: są wierni tradycji, ale elastycznie podchodzą do jej interpretacji i stosowania w praktyce norm halachicznych, poszukują kompromisów z nowoczesnością, pretendują do bycia częścią klasy średniej (Uterman, 1989, s. 223). Z drugiej strony, trwają jako grupa dzięki stałości rdzenia tradycji. Centralną kategorią nadal jest dla nich rodzina, wychowanie dzieci i przekaz wartości religijnych. Mężczyźni dzielą życie rodzinne i zawodowe z powinnościami religijnymi. Z kolei kobiety uznając za nadrzędną rolę macierzyństwo i sprawowanie opieki nad rodzinnym ogniskiem domowym, nie rezygnują z własnych aspiracji (Pirutinsky, 2014).

Tradycyjny model życia rodzinnego wśród Żydów ortodoksyjnych

Zgodnie z tradycją żydowską mężczyzna zobowiązany jest do zawarcia małżeństwa, kobieta także powinna, lecz może pozostać niezamężna. Głównym zaś celem każdego związku małżeńskiego są dzieci, uznawane za Boże błogosławieństwo. Brak potomstwa w ciągu dziesięciu lat trwania związku może stanowić powód rozwodu (Friedman, 1996, s. 40–43). Nakaz prokreacji to pierwsza *micwa* (przykazanie), która ciąży przede wszystkim na mężczyźnie (Borzymińska, 2004, s. 138). Aby wypełnić tę *micwę*, wy-

starczy posiadać dwoje dzieci, najlepiej syna i córkę, jednak popularnym modelem rodziny wśród Żydów religijnych jest rodzina wielodzietna (Biernasiewicz-Ossowska, 2018, s. 78).

Celem każdego religijnego Żyda i Żydówki powinno stać się stworzenie spokojnego i szczęśliwego domu. Składają się nań darzący się szacunkiem małżonkowie oraz dzieci. Benjamin Schlesinger w książce *The Jewish family* (1971, s. 6–7) wyodrębnił cztery główne ideały życia rodzinnego zawarte w Talmudzie. Należą do nich: sfera kontaktów seksualnych małżonków – *taharath mishpacha* (czystość rodziny) *gidul uboneth* (obowiązek odpowiedniego wychowania dzieci i dbania o zaspokojenie ich potrzeb), *kibud av v'em* (synowska odpowiedzialność i szacunek wobec rodziców, uznanie ich autorytetu) oraz *shalom bayith* (domowy pokój, dający bezpieczeństwo rozwoju każdego z członków rodziny).

W procesie edukacji i nauczaniu żydowskich dzieci biorą udział trzy instytucje społeczne: rodzina, synagoga i szkoła. Jednakże to przede wszystkim rodzice ponoszą odpowiedzialność za wychowanie i wykształcenie dzieci, wypełniając zadania pierwszych nauczycieli. Do podstawowych obowiązków ojcowskich należało pouczenie synów o dziedzictwie religijnym narodu: „ojciec wpajał synowi najważniejsze tradycje narodowe, które spletały się z tradycjami religijnymi (...). Zapewniał mu przysposobienie zawodowe. Nadto dziecko chodziło z rodzicami do sanktuariów. Każdego roku ojciec Samuela prowadził rodzinę w pielgrzymce do Szilo” (1 Sm 1,4; Włodarczyk, 2010, s. 68). Z czasem synagoga stała się instytucją edukacyjną uczącą czytania i pisanie oraz dobrego wychowania (Włodarczyk, 2010, s. 68–69).

Zakorzenie dzieci w dziedzictwie żydowskim stanowi fundamentalny obowiązek rodzicielski. Wychowanie w duchu tradycyjnych wartości należy do najważniejszych warunków zachowania tożsamości kulturowej narodu, daje gwarancję istnienia społeczności. Wszystkim instytucjom przyświecał ten sam cel – „aby dziecko, potem uczeń szkoły przysynagoidalnej i szkoły publicznej poznało najstarsze tradycje religijne, które spletały się z tradycjami narodowymi” (Włodarczyk, 2010, s. 71). W wiekach nowożytnych ukształtował się dwuetapowy model szkolnictwa religijnego dla chłopców (od 3–4. roku życia w chederach, po 13. roku życia w jesziwach – akademiach talmudycznych).

Terminy hebrajskie mówiące o wychowaniu akcentują rozwój duchowy i intelektualny, szczególnie praktyczny wymiar tego rozwoju. Najważniejszym staje się wychowanie zgodnie z prawem przymierza, wychowanie do mądrości (Pilarz, 2013, s. 165). Rodzina żydowska musiała wykazać się szczególną troską o przekaz tradycji młodszemu pokoleniu, aby przygotować je do życia we wspólnocie narodu. Nauka polegała na wprowadzeniu i zachowaniu wiedzy o wielkich dziełach Bożych w historii Izraela, w szczególności wybawieniu z niewoli egipskiej. Na treści nauczania domowego składały się tradycje mądrościowe, Prawo, dziedzictwo tradycji liturgicznej, wyznanie

wiary Szema Izrael i najważniejsze zasady wiary. Księga Powtórzonego Prawa nakazuje wychowawcze opowiadanie dzieciom (Bagrowicz, 2010, s. 35–36).

Etniczne ideały wychowawcze podporządkowano niemal całkowicie religii. Celem działań wychowawczych było ukształtowanie odpowiednich postaw religijnych, przekazanie zasad Tory: „Wpójisz je twoim synom, będziesz o nich mówił przebywając w domu, w czasie podróży, kładąc się spać i w czasie snu” [Pwt. 6:7]. Talmud zawiera wypowiedzi na temat powagi tego nakazu: „Kto ma syna trudzącego się nad Torą, to tak jakby nigdy nie umarł” [Gen.R 29:4]; „Kto wychowuje dzieci w Torze, należy do tych, którzy korzystają z owoców życia doczesnego, a największa nagroda czekana nich w życiu wiecznym” [Szab. 127a] (Kuć, 2001, s. 66). Do zadań rodziców należało również odpowiednie przygotowanie i obchodzenie szabatu oraz świąt żydowskich. „Rodzice zostali pouczeni, aby uczyć swoje dzieci na temat pochodzenia i znaczeniu święta. W trakcie ich obchodzenia dzieci otrzymywały szczególne role do odegrania. Żadna inna działalność rodzicielska nie przyczyniła się w takim stopniu do wykształcenia i rozwoju świadomości narodowej oraz religijnej wśród Hebrajczyków” (Schoeman, 1997, s. 420).

W rodzinie izraelskiej preferowano surowe wychowanie, nawet karcenie dzieci, które jednakże wynikało z miłości i troski, nie zaś ze złości czy braku opanowania (Bagrowicz, 2010, s. 37–38). Niekonsekwencja w stosowaniu kar wyrządzać mogłaby dzieciom krzywdę (Pałubicki i Iluk, 1995, s. 84). Talmud naucza, że nie powinni się też faworyzować jednego dziecka kosztem pozostałych (Friedman, 1996, s. 41). Z kolei do najważniejszych powinności młodego pokolenia należy obowiązek szanowania obojga rodziców. Ten nakaz religijny dotyczy także starszego rodzeństwa, ojczyma i macochy, teścia i teściowej, dziadków oraz nauczycieli. „Hebrajskie słowo *kabbed* (czcić) podkreśla nie tylko szacunek dla rodziców, ale także ich autorytet w rodzinie. Obowiązkiem dzieci wobec ojca i matki było okazywanie posłuszeństwa i udzielanie pomocy” (Pałubicki i Iluk, 1995, s. 81). Powinny one także skoncentrować się na zdobywaniu wykształcenia, nabywaniu mądrości oraz znalezieniu pracy i tym samym zyskaniu ekonomicznej niezależności („Miłuj pracę” – Pirke Awot 1,10), (Hatow, 2019).

Zdaniem Stanisława Włodarczyka (2010, s. 67–68) najważniejszym terminem na określenie tradycyjnej żydowskiej rodziny jest „dom ojcowski” (hebr. *bet ‘ab*), gdyż ojciec uznawany był za osobą najważniejszą, posiadającą największy wpływ na życie rodziny. Natomiast kobietę postrzegano jako dopełnienie i wsparcie dla mężczyzny, zaś dzieci jako dar i nagrodę bożą (Pilarz, 2013, s. 172–188). Kobieta postrzegana jako strażniczka wartości, zobowiązana była do przekazania dzieciom podstawowych zasad wiary oraz do pielęgnowania tradycji szabatowych i obchodzenia świąt religijnych w domu. Wykonywała zalecenia religijne, z których wiele dotyczyło prowadzenia domu. W sferze życia domowego miała trzy główne micwoty (obowiązki): *hadlaka* (zapalanie świec szabatowych), *challa* (oddzielanie cząstki chały szabatowej, co jest nawiązaniem do ofiar składanych w Świątyni Jerozolimskiej), dbanie o czystość małżeńską, aby współżycie nie

odbywało się w czasie zwanym *nidda* (Tomaczak, 2017, s. 2). Kobieta musiała być dobrym administratorem, stworzyć takie warunki, aby mąż mógł poświęcić się studiowaniu Tory i Talmudu. W tym celu bardzo często podejmowała różne prace zarobkowe (Rzadkowska, 2005, s. 268). Jednakże zgodnie z prawem to mąż był zobowiązany do okazywania szacunku i zapewnienia jej utrzymania, mieszkania oraz spełniania powinności małżeńskich, a także udzielania w potrzebie pomocy lekarskiej i prawnej, a na wypadek śmierci urządzenie przyzwoitego pogrzebu (Borzymińska, 2004, s. 140).

Wraz z dorastaniem dziecka ważniejszy w procesie socjalizacji i wychowania stawał się ojciec, przede wszystkim jeśli chodzi o edukację religijną. W codziennej praktyce życia społecznego kobiety nie były jednak wyeliminowane w późniejszym okresie życia swoich pociech z zadań wychowawczych, oboje rodziców ponosili wspólną odpowiedzialność edukację religijną, moralną oraz obywatelską (Sakowicz, 2011, s. 31). Matka codziennie wspólnie z dziećmi odmawiała poranną modlitwę *Mode ani*, synowie pod jej okiem studiowali *Torę*, a także byli odprowadzani przez nią do chederu. Charakterystyczne, że żydowska matka powinna stopniowo zwiększać wymagania, umiejętnie łączyć miłość i surowość (Kugelman, 1990, s. 137).

Dziewczynki były wczesnie wydawane za mąż, nie miały raczej większych szans na wyższe kształcenie, jednak nie znajdziemy w tradycji judaistycznej wyraźnego zakazu uczenia dziewcząt Tory (Bagrowicz, 2010, s. 33–34). Chłopcy około piątego roku życia przechodzili pod religijną opiekę ojca. Nauczanie synów Prawa stało się trwałym obyczajem w religijnym dziedzictwie Izraela i polegało na obowiązkowych rozmowach podczas obchodów głównych świąt (Paschy, Święta Tygodni, Święta Namiotów) oraz rodzinnej celebracji świąt będącej okazją do zaspokojenia ciekawości dzieci i pogłębienia ich wiedzy (Bagrowicz, 2010, s. 35). Utrwaliło się w tradycji żydowskiej, że ojciec miał obowiązek wykształcenia, wyuczenia ich zawodu, dopilnowania, żeby wstąpili w związek małżeński, powinien również ułatwić chłopcom znalezienie pracy (Friedman, 1996, s. 43).

Rozwój dziecka przebiegał wraz z kolejnymi obrzędami religijnymi, „począwszy od obrzezania, które wprowadzało je do narodu żydowskiego, aż do stania się pełnoprawnymi obywatelami. Do tego momentu ich umysł i duchowość powinny być już ukształtowane, tak, aby jako przyszli rodzice mogli w ten sam sposób wychować swoje dzieci i przedłużyć trwanie Izraela o kolejne pokolenie” (Kuć, 2001, s. 70). Judaizm ortodoksyjny w swej tradycyjnej formie preferował płęć męską: zarówno w zakresie różne treści wychowania, powagi obrzędów dorastania, czy socjalizacji do przyszłych ról społecznych. Z tego względu rodzice szczególnie wyczekiwali syna, który zapewnił kontynuację rodu, był spadkobiercą majątku ojcowskiego. Zobowiązywano także potomków męskich, aby czcili pamięć zmarłego ojca. Wedle tradycji zapewniali oni rodzicom miejsce w niebie, ponieważ Bóg wysłuchuje męskich modlitw (Pałubicki i Iluk, 1995, s. 80). Dziewczynki natomiast zostawały dłużej przy matce, która uczyła

je prowadzenia gospodarstwa domowego. System szkolnictwa religijnego dla dziewcząt powstał dopiero w dwudziestym wieku (Lilentalowa, 2007, s. 40–42).

Obecnie zasady wychowania dzieci stosowane przez Żydów są zależne od wielu czynników kulturowych i indywidualnych, jak i od przynależności do konkretnej żydowskiej formacji religijnej. Amerykańska literatura naukowa z zakresu pedagogiki i socjologii rodziny wskazuje na zmiany podstawowych form i konstytutywnych funkcji rodziny, większą akceptację społeczną dla alternatywnych modeli życia rodzinnego. Obserwuje się obniżenie religijności, zanikanie lub selektywność praktyk religijnych, exodus z grupy ortodoksyjnej. Prężnie rozwijający się judaizm reformowany otwiera się na małżeństwa dwureligijne, tym samym postępuje asymilacja młodszych pokoleń i zacieranie granic etnicznych. Zmianie ulega podział ról rodzicielskich i zawodowych obu płci, kobiety łączą karierę z wychowaniem dzieci (Geffen, 1994).

Współczesna żydowska rodzina zмага się z potrzebą dochowania wierności tradycji halachicznej a nowoczesnym stylem życia klasy średniej. Skutkuje to rozproszeniem funkcji wychowawczych na inne zewnętrzne instytucje, nierzadko brakiem możliwości czasowych czy kompetencji dla kompleksowej edukacji religijnej realizowanej w domu (Linzer, 1995). Literatura zachodnia dla opisanego tych procesów posługuje się terminem „rodzina posthalachiczna. Zakłada się bowiem, że instytucja ta znajduje się w skomplikowanej relacji z *halachą* (prawem żydowskim), nieprzystającym w wielu aspektach do obecnej rzeczywistości, wymagającym redefiniowania. Jednocześnie używa się terminu „posthalachiczny” zamiast „niehalachiczny”, dla zaznaczenia stałej obecności Prawa w życiu wspólnot żydowskich, nawet przy uznaniu braku jedności co do jego interpretacji (Goldscheider, 2004, s. 149–150).

Żydowskie wzorce upodabniają się do trendów otaczającej ich kultury zachodniej. Jednocześnie troska o kondycję rodziny wpisana jest w świat żydowskich wspólnot i elit, przede wszystkim dlatego, że odgrywa ona główną rolę w transmisji żydowskiej identyfikacji, jest gwarantem istnienia grupy. Żydzi po części zachowują tradycyjne wzorce mimo uczestnictwa w kulturze świeckiej (uniwersalność małżeństwa, wysoka dzietność, relatywnie niski wskaźnik rozwodów). Jak pokazują liczne badania rodzina stanowi dla Żydów źródło wsparcia i bezpieczeństwa w niestabilnej współczesności (Brodbar-Nemzer, 1988).

Metodologia badań

W projekcie badawczym na temat wychowania w tradycyjnym modelu rodziny żydowskiej zastosowałam wywiady eksperckie, tzn. „prowadzone z osobami, które są przywódcami lub ekspertami w danej społeczności, ludźmi, którzy zazwyczaj zajmują pozycję władzy” (Kvale, 2012, s. 123). Tego typu wywiady koncentrują uwagę na wybranych aspektach życia każdego z uczestników badań, przede wszystkim na profesjonalnej wiedzy i umiejętnościach w konkretnej dziedzinie. Rozmówca jest w głównej

mierze postrzegany jako reprezentant wybranej grupy, posiadającej specjalistyczne zasoby wiedzy na temat zjawisk społecznych (Meuser i Nagel, 2002, s. 74). Badania w zamierzeniach miały mieć charakter eksploracyjny i stanowić punkt wyjścia w definiowaniu głównego problemu i wyborze dalszej strategii badań nad współczesną rodziną żydowską. Jednocześnie miały na celu usystematyzowanie i skompletowanie danych na temat przemian życia rodzinnego, gdyż eksperci jako znawcy i przewodnicy kulturowi, posiadają wiedzę w tym zakresie często niedostępną dla badacza. Potencjał wywiadów eksperckich okazał się jednak znacznie większy (Cukras-Stelagowska, 2021). Powrót do zebranego materiału empirycznego i analityczna rekonstrukcja wiedzy eksperckiej daje możliwość odkrycia ukrytych koncepcji postrzegania świata i rozwijanych przez eksperta rytuałów (Skryplonek, 2011, s. 138–139). Poprzez poznanie poglądów osób religijnych dostrzec można istotne zmiany kulturowe zachodzące w obrębie społeczności ortodoksyjnej, zarówno te o charakterze wewnątrzreligijnym, jak i szersze procesy transformacji rodziny religijnej w ponowoczesnym, posthalachicznym świecie.

Głównym celem badań eksperckich było zrekonstruowanie wzorca współczesnej ortodoksyjnej rodziny żydowskiej oraz ustalenie stałych i zmiennych form i treści rodzinnego przekazu żydowskiego dziedzictwa kulturowego. Pytania skierowane do ekspertów – rabinów oraz ich żon (*rebecyn* – w jidysz żeńska forma od słowa *rabi* „mój mistrz”) skupiały się na istocie wychowania, wartościach wychowawczych, celach i metodach wychowania, mechanizmach transmisji międzypokoleniowej. Scenariusz wywiadu zakładał także ustalenie jakie są obowiązki i zadania rodzicielskie oraz powinności dzieci. Ważnym aspektem były również pytania o wyzwania i potencjalne zagrożenia dla rozwoju rodzinnej tożsamości religijnej.

Ramy wywiadów wyznaczał schemat zaproponowany przez Jerzego Niktorowicza (2009, s. 47), składającym się z czterech elementów analitycznych dziedzictwa kulturowego: treść przekazu dziedzictwa; formy przekazu i warunki przekazu; nośniki tradycji; edukacyjny element dziedzictwa kulturowego. Badania objęły trwające około jednej godziny wywiady z pięcioma rabinami i czterema *rebecyn*, zatrudnionymi w Żydowskich Gminach Wyznaniowych w Warszawie, Poznaniu, Łodzi, Wrocławiu i Krakowie. W grupie badawczej znaleźli się wyznawcy judaizmu ortodoksyjnego (w większości neoortodoksyjnego), jeden rabin związany był z nurtem reformowanym. Wywiady swobodne ukierunkowane realizowałam w 2018 i 2019 roku. Analiza zebranego materiału polegała na etykietowaniu fragmentów wypowiedzi, wyodrębnieniu tematów głównych i wątków pobocznych, a następnie ich grupowaniu i ustalaniu relacji. Następnie starałam się dokonać uogólnień oraz zintegrować dane z literaturą przedmiotu.

Rodziny moich rozmówców przestrzegają szabatu, utrzymują w domach *kaszrut* (zasady koszernej diety), celebryją święta, modlą się codziennie w domu i synagodze. Dla tożsamości rodzin ogromne znaczenie ma również język hebrajski. Rabini i *rebecyn* łączą pracę zawodową z wychowaniem dzieci. Koordynują działalność gminy, kierują

procesami konwersji, zajmują się pomocą seniorom, działalnością edukacyjną, rozwiązywaniem problemów i sporów w społeczności oraz nawiązywaniem i podtrzymywaniem kontaktów zewnętrznych. Żony rabinów z kolei organizują święta żydowskie dla wspólnoty gminnej, sprawują opiekę nad klubami dla kobiet, przedszkolami i szkołkami dla dzieci, klubami dla młodzieży, współpracują ze szkołami żydowskimi i otoczeniem społecznym.

Model rodziny i wychowanie w świetle rozmów z rabinami i ich żonami

Dla wszystkich moich rozmówców rodzina stanowi wartość nadrzędną. Posiadanie potomstwa oznacza błogosławieństwo dla rodziny i narodu, przypominają, że jest jednym z przykazań dla mężczyzny. Należy mieć co najmniej dwóch potomków, jednak rodzice powinni decydować się na taką liczbę dzieci, aby być w stanie je utrzymać i móc obdarzyć opieką. Wielodzietność stanowi warunek rozwoju narodu, jednak ważne jest samo wychowanie, polegające na dawaniu miłości i nauce stawania się dobrymi ludźmi. Jedna z rozmówczyń zadała pytanie retoryczne: „Czy można dać dzieciom tyle samo uwagi, gdy ma się ich jedenaścioro?”

Eksperci za główne wartości żydowskie, które należy przekazać następnej generacji, uważają wartości religijne. Najistotniejszy w ich przekonaniu jest przekaz wiedzy religijnej, nauka szacunku do Tory, przygotowanie młodych osób do życia *bdarhei Hashem* (na ścieżkach Boga). Istotą wychowania jest kontynuacja tradycji halachicznej, wierność przykazaniom, wypełnianie powinności religijnych. Do priorytetów wychowawczych należą: modlitwa, Tora i Talmud. Rodzice w opinii ekspertów i ekspertek winni szukać wskazówek w świętych tekstach i kierować się najważniejszym przykazaniem miłości do bliźniego. Wynika z tego obowiązek włączenia dzieci w cykl świąt żydowskich zgodnie z kalendarzem religijnym, w rytuały religijne, obyczaje domowe i rutynę dnia codziennego:

Praktyki religijne są stale obecne, od momentu przebudzenia aż do momentu pójścia spać. Codziennie modlimy się razem, rano całą rodziną. To część naszej rutyny. Po śniadaniu czytamy z dziećmi fragmenty Tory. Mimo, że jesteśmy pracującymi rodzicami, staramy się to robić codziennie. Studiujemy wspólnie także Talmud. Tłumaczę synowi pewne rzeczy, uczymy się razem. (Sara)¹

Domowa edukacja religijna obejmuje: szabat, *kaszrut* (zasady koszerności), *brachot* (błogosławieństwa), *tefilot* (modlitwy), *machlokhet* (pełna szacunku różnica zdań), tradycję tekstową, *kavod habriut* (szacunek do wszystkich stworzeń). Nabywanie kompetencji religijnych oznacza między innymi znajomość liturgii oraz umiejętność prowadzenia nabożeństw, czytanie Miszny, swoboda w śpiewaniu oraz w występach publicznych, znajomość języka hebrajskiego. Dom, w którym dorastają dzieci, ma być

¹ Imiona uczestników i uczestniczek badań zostały zmienione.

przepełniony atmosferą żydowskiego życia religijnego. Niezwykle ważna jest obecność przedmiotów religijnych, takich jak świece szabasowe, naczynia sederowe, chanukija, modlitewniki.

Dzieci należy nauczyć religijnego współprzeżywania i bycia częścią większej społecznej całości. Interlokutorzy są odpowiedzialni za organizację świąt i cotygodniowych szabatów w gminie. Podczas pracy ich dzieci często są obecne w synagodze, mają okazję uczestniczyć w wydarzeniach gminnych, w ten sposób są od najmłodszych lat w naturalny sposób są obecne w życiu religijnym. Pomagają także podczas szabatów w domu:

są częścią tego wszystkiego, dajemy im obowiązki i zadania. Sprzątamy razem i gotujemy. Mamy wtedy ładniejszy obrus, naczynia, stroje, zapalamy świece, śpiewamy wspólnie, atmosfera jest podniosła, „tu i teraz” – to specyfika szabatów. Wspólnie zapalamy świece, mąż błogosławi wino, syn również błogosławi chleb, odmawia nad nim błogosławieństwo, chociaż to moja rola, ale on bardzo chciał to robić. W ten sposób dzieci się uczą, stają się częścią wspólnoty. (Iga)

W przekazie wychowawczym potrzebne są silne więzi małżeńskie, miłość małżeńska i rodzicielska, wspólne cele wychowawcze zgodne z judaizmem. W żydowskiej rodzinie wartości społeczne stawiane są ponad cele indywidualne i materialne. Jedną z wyróżniających wartości jest skromny styl życia, zwłaszcza w wyposażeniu mieszkań, wyglądzie i strojach kobiet oraz dziewczynek. Konstytutywną normą pozostaje solidarność społeczna, poczucie więzi z narodem żydowskim. Zdaniem ekspertów w diasporze przetrwać można wyłącznie we wspólnej modlitwie, poprzez zbiorowe studiowanie Tory, obchodzenie świąt i szabatów w gminach. Uczestnicy badań wskazują także na wartości, które ich zdaniem wyróżniają naród żydowski, należą do nich: *cedaka* (pomoc bliźniemu i dobroczynność), wsparcie sąsiedzkie, życzliwość dla siebie, swojej rodziny i wspólnoty, szacunek dla osób starszych, ochrona wszystkich stworzeń.

Eksperti pragną być zaangażowanym rodzicem. Wyrazem szacunku wobec dzieci jest wspólnie spędzony czas w szabat, przeżywany w skupieniu i radości. Wypowiedzi dotyczące stosowanych metod wychowawczych sugerują, że nieporozumienia w relacjach rodzinnych wynikają z różnych perspektyw oraz wymagają poszanowania autonomii dziecka i jego decyzji. Edukacja religijna powinna odbywać się w atmosferze miłości. Nie należy stosować kar cielesnych, zamiast dyscyplinowania trzeba zachęcać, aby wypracować pozytywne nastawienie do stawianych wymagań.

W wywiadach zarówno rabini, jak i ich żony podkreślali doniosłość domowej edukacji religijnej, realizowanej przez obojga rodziców, poprzez codzienne bycie razem w modlitwie i wspólnym świętowaniu. Według rozmówców obu płci do pewnego okresu życia dziecka najważniejszą rolę odgrywa matka. W okresie niemowlęcym ojciec głównie ją wspiera, później jego relacja z dzieckiem staje się równie istotna:

Edukacją religijną u nas w domu oboje rodziców, chociaż oczywiście na początku matka spędza z dzieckiem więcej czasu, to jest naturalne. Matka jest pierwszą osobą ważną osobą

dla dzieci, przekazuje całą swoją wiedzę, robi to w sposób ciekawy i zachęcający, pokazując i ćwicząc z nimi modlitwy i piosenki. Ważne aby to robić na co dzień. Jednak ojciec też jest cały czas potrzebny, powinien brać czynny udział w wychowaniu. (Lea)

Niemal jednym głosem wypowiadali się na temat partnerskiego podziału obowiązków domowych. W szczególności akcentowały ten fakt żony rabinów:

Świat się jednak zmienia, my mamy dom egalitarny, mąż pomaga mi w wychowaniu dzieci, a ja chcę, żeby dzieci wiedziały, że oboje się o nich troszczymy i jesteśmy dla siebie partnerami. Przede wszystkim jesteśmy ludźmi, potem kobietą i mężczyzną. Ja chcę, aby dzieci dorastały w świadomości, że istnieje równość płci, nie chcę aby córka musiała całkowicie poświęcić swoje szczęście i plany dla męża. Kobieta powinna mieć wybór swojej drogi życiowej. Pragnę, żeby mój syn miał szacunek do kobiet, do swojej przyszłej żony, żeby pomagał w domu. Czerpiemy wartości z Tory, ale należy uwzględnić kontekst współczesny. (Sara)

Zdaniem ekspertów warto uczyć dzieci podejmowani dyskusji oraz spierania się z tradycją i w ramach tradycji. W wychowaniu znaczenie mają także szersze aspekty społeczne, rozumiane jako nabywanie kompetencji do życia poza wspólnotą religijną. Należą do nich umiejętności ogólnospołeczne, które umożliwią dzieciom karierę zawodową. Warto uczyć tak, aby potrafiły obronić swoich racji i mogły odnaleźć się w każdym środowisku społecznym, aby były optymistycznie nastawione do świata, kreatywne oraz gotowe na zmiany.

Rabini i ich żony wskazują w swych wypowiedziach na konieczność dochowania tradycji, czyli wyodrębniania poszczególnych etapów wychowania, kolejno są to: nadanie dziecku imienia, obrzezanie chłopców, postrzyżyny, *bar micwa* i *bat micwa*. W tym sensie akceptują zróżnicowanie form i treści wychowania w zależności od płci dziecka. Ich zdaniem każdy ma swoje określone role, nie ma potrzeby, aby to zmieniać. Jednak z drugiej strony w opinii rozmówców mimo że w tradycyjnych rodzinach ortodoksyjnych podział jest nadal wyraźny, w neoortodoksji zmierza ku egalitaryzmowi. Rabini-eksperti zwracają również uwagę na szczególną rolę kobiet w judaizmie. Z kolei rabin reprezentujący odłam progresywny podkreśla, że Żydzi reformowani programowo starają się nie różnicować potrzeb edukacyjnych pod względem płci. Tradycyjny rozdział płci stosowany przez ultraortodoksję szczególnie krytykowały żony rabinów:

Chce chronić córki przed takim radykalnym podziałem, jeśli córka będzie chciała być astronautką to fajnie, niech sama wybierze swój zawód. Ja dorastałam jeszcze, gdy te role kobiece były ściśle określone, przez 20 lat wiele się zmieniło, kobiety mają wyższą pozycję, może nadal nie mogą być rabinkami, ale to się wszystko bardzo zmienia, nawet u ultraortodoksów. (Iga)

Głównym warunkiem skutecznej transmisji międzypokoleniowej jest ufność, że dzieci będą podążać tą samą ścieżką i zinternalizują tradycję przodków. Mechanizmy przekazu dziedzictwa według rozmówców to ofiarowanie im kulturowych i religijnych podwalin, jednak jeśli opuszczą halachiczny judaizm trzeba uszanować ich decyzję. Główne techniki wychowawcze polegają na naśladowaniu i rodzicielskim przykładzie,

zachęcić oraz codziennym wspólnym udziale w praktykach religijnych i wprowadzaniu w tradycje biblijne. Zadaniem rodziców jest podkreślanie atrakcyjności zasad judaizmu i religijnego stylu życia. Temu służy odświętny czas szabatu, elegancki ubiór, wspólnie przygotowanie i spożywanie posiłków. W podobny sposób mają być dla dzieci ciekawe i niestresujące zasady diety koszernej:

W moim domu są zasady i mam nadzieję, że nasza droga będzie drogą naszych dzieci, że ją zaakceptują, że będą im bliskie. Wierzę, że właściwe zachowanie mojego dziecka stanie się jego wyborem, jeśli jednak tak się nie stanie, pójdzie inną drogą – zaakceptuję to. Teraz czasem jako małe dziecko protestuje, że nie może robić pewnych rzeczy w szabat, gniewa się. Wtedy staramy się pokazać dobre strony tego wspólnego świętowania, można grać w gry, śpiewać piosenki, odwiedzać synagogę. Rozumiem jego frustrację, moja siostra na przykład urodziła dziecko w szabat, a ja nie mogłam poinformować o tym dalszej rodziny telefonicznie, przechodzę to inaczej jako osoba dorosła. (Sara)

Ekspertcy często wspominali w swoich wypowiedziach, że w procesie wychowania istotną rolę odgrywa rozwój własnej tożsamości, nieustanne zgłębianie wiedzy religijnej oraz wierność zasadom religijnym. Jest to warunek konieczny dla skutecznego mechanizmu transmisji międzypokoleniowej dziedzictwa. Tylko świadomi i zaangażowani religijnie rodzice mogą wspólne z dziećmi podążać drogą Tory. Zawód rabina i rebecyn wiąże się z większymi wymaganiami w zakresie wiedzy i umiejętności wychowawczych, co generuje presję i poczucie bycia obserwowanym przez innych rodziców.

Dyskusja

Analiza modelu (modeli) żydowskiego życia rodzinnego wymaga przyjrzenia się przemianom doktrynalnym w judaizmie ortodoksyjnym. Jak starałam się pokazać nie pozostaje ona również obok bardziej ogólnych procesów społecznych. Szczególnie zmiany następują w zakresie metod i strategii wychowawczych (zachęcanie dzieci do udziału w życiu religijnym, uatrakcyjnianie form przekazu tradycji, obustronne poszanowanie decyzji). Ewolucję w obrębie celów wychowania w ortodoksyjnym judaizmie można ulokować moim zdaniem w kontekście kultury prefiguratywnej – z uwagi na refleksyjności rodziców nad przekazem tradycji, potrzebę „dostosowania” dziedzictwa dla młodego pokolenia, czy też jego rekonstruowania do potrzeb własnej rodziny, a także nadania mu adekwatności wobec nowych kontekstów kulturowych. W wywiadach wielokrotnie pojawia się postulat równości płci, zarówno w obrządku religijnym, relacjach w małżeństwie, wychowaniu chłopców i dziewcząt. Uwypuklają tę kwestię przede wszystkim uczestniczki wywiadów. Obok tradycyjnych celów i ideałów wychowawczych pojawiają się takie jak: otwartość na świat zewnętrzny, autonomia członków rodziny i dobrowolność afiliacji w dorosłym życiu dziecka. Uczestnicy badań wskazują także na uniwersalne idee wychowawcze, bowiem ich zdaniem podstawowe wartości we wszystkich kulturach i religiach są podobne.

Relacje partnerskie dotyczą zarówno więzi ze współmałżonkiem, jak i dziećmi. Szacunek w rodzinie nie ogranicza się do narzuconego autorytetu rodzica, wymaga podmiotowego traktowania najmłodszych. Analizy zakresów znaczeniowych definicji dzieciństwa funkcjonujące w literaturze przedmiotu sprowadzają się do dwóch opozycyjnych ujęć – podmiotowego i przedmiotowego. W pierwszym ujęciu dziecko traktowane jest jako obiekt oddziaływań jednostek, grup społecznych i instytucji. W drugim – jako twórca i podmiot swojego rozwoju (Szczepska-Pustkowska, 2005, s. 42–43). Na podstawie wywiadów możemy wnioskować, że rodzina żydowska (również ortodoksyjna) podporządkowuje obecnie swoje życie rodzinne wspieraniu i rozwijaniu dobrostanu dzieci.

Przy tym centralne treści i wartości wpisane w wychowanie moralne zdają się pozostać nienaruszone. Wspólnotowość, solidarność grupową, pomoc bliźniemu, szacunek to immanentne cechy rodziny żydowskiej. Uczestnicy badań stanowią szczególny podmiot badań, z racji pełnionych funkcji, jak również wnoszenia do polskiej diaspory wzorów rodzin swojego pochodzenia (izraelskich lub amerykańskich). Generacje żydowskie i ich wartości – szczególnie w USA – szybko się zmieniają, a co za tym idzie – również rodzicielstwo. Zaobserwować można dominację egalitarnych wzorców relacji rodzinnych, przy jednoczesnym przywiązaniu społeczności do wielowiekowej tradycji, szczególnie piątkowych rodzinnych szabatów i uroczystych bar micw (Davey i in., 2001). Przynajmniej na poziomie deklaracyjnym tego typu ambiwalencja zdaje się być do pogodzenia. Dalsze badania jakościowe i ilościowe zapewne mogłyby dać więcej odpowiedzi o realne sposoby rozwiązywania dylematów czy możliwych konfliktów wewnętrznych wywołanych tymi głębokimi przeobrażeniami. Jednym z takich problemów jest na pewno postawa wobec małżeństw mieszanych. Eksperci z jednej strony wyrażają obawy o tożsamość narodowej oraz kwestie identyfikacyjne swoich dzieci. Ich zdaniem nie należy jednak wykluczać rodzin dwureligijnych, raczej zachęcać nie-żydowskiego partnera do zaangażowania się w życie społeczności żydowskiej. Deklarują przy tym, iż rolą rodzica jest trwać przy dziecku i wspierać jego decyzje życiowe. Warto zadać pytanie: Czy jednak wszyscy neoortodoksyjni rodzice i w każdej sytuacji są w stanie zaakceptować nowy, nie-żydowski styl życia swoich dzieci poza granicami wspólnoty?

Zakończenie

Wywiady eksperckie z przedstawicielami elit religijnych dają możliwość wglądu w światy rodzinne społeczności zamkniętych, skoncentrowanych na wychowaniu w obrębie własnych wartości i norm. Zebrane informacje mają częściowo charakter ogólnych deklaracji wychowawczych wynikających z przepisów Tory. Jednocześnie ukazują dylematy życiowe ekspertów-rodziców, ambiwalencje zachodzące/istniejące w żydowskiej neoortodoksji.

Żydowska rodzina przechodzi wyraźne przeobrażenia, zmiany te z jednej strony zawierają się w etapie prefiguratywnym wg M. Mead, natomiast centralne wartości religijne wydają się być nadal niezmiennie. Zapewne dopiero w następnym pokoleniu okaże się, jak głębokie są to zmiany, jakie są tego konsekwencje dla poziomu religijności i czy rodzina neoortodoksyjna bądź posthalachiczna nadal będzie stanowić dla swoich członków dostateczne oparcie w niestabilnym, polifonicznym świecie.

BIBLIOGRAFIA

- Bagrowicz, J. (2010). Wprowadzenie w problematykę nauczania i wychowania w czasach Jezusa Chrystusa. W: J. Bagrowicz i S. Jankowski (red.), „Wy mnie nazywacie «Nauczycielem» i «Panem» i dobrze mówicie” (*J 13,13*) (s. 13–50). Wydawnictwo UMK.
- Biernasiewicz-Ossowska, E. (2018). Dziecko i jego znaczenie w tradycyjnej kulturze żydowskiej w świetle polskich źródeł etnograficznych przełomu XIX i XX wieku. *Zeszyty Etnologii Wrocławskiej*, 28(2), 75–89.
- Borzymińska, Z. (2004). Żydowska narzeczona, żydowska żona. Obyczajowość ujęta w ramy prawa. W: A. Żarnowska i A. Szwarc (red.), *Kobieta i małżeństwo. Społeczno-kulturowe aspekty seksualności* (s. 119–141). Wydawnictwo DiG.
- Brodbar-Nemzer, J.Y. (1988). The Contemporary American Jewish Family. W: D. L. Thomas (red.), *The Religion and Family Connection: Social Science Perspectives* (s. 66–87). Religious Studies Center, Brigham Young University.
- Cukras-Stelągowska, J. (2021). Wywiady eksperckie z przedstawicielami elit: możliwości i ograniczenia w badaniach nad grupami o statusie mniejszościowy. *Przegląd Badań Edukacyjnych*, 34, 115–131. <http://doi.org/10.12775/PBE.2021.022>
- Davey, M. Fish, L. Robila, M. (2001). Ethnic identity in Jewish families. *Contemporary Family Therapy*, 23(3), 323–342. <http://doi.org/10.1023/A:1011135100526>
- Friedman, M. (1996). Tradycja rodzinna w judaizmie. *Collectanea Theologica*, 66(2), 39–48.
- Geffen, R.M. (1995). Changing family structures and functions and Jewish continuity: some policy implications for the American Jewish community. W: S. Bayme i G. Rosen (red.), *The Jewish family and Jewish continuity* (s. 117–132). KTAV Publishing House Hoboken.
- Goldscheider, C. (2004). *Studying the Jewish future*. University of Washington Press.
- Hatow, J. (2019). *Wychowanie i nauczanie dzieci*. Pobrano z: <https://forumzydowpolski.chonline.org/2019/10/17/wychowaniedzieci/?fbclid=IwAR3IqnXozFHRyn-EzHD0ZqWry99AB9ptcRecwQOP762KyGm3EflckPa2588>
- Kuć, W. (2001). Dziecko w judaizmie. W: A. Sołtysiak, wyb. M. S. Ziółkowski (red.), *Antropologia religii. Wybór esejów*. T. 2 (55–72). Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kugelman, C. (1990). Di jidysze Miszpoche. *Powiększenie*, 1–4, 135–137.
- Kvale, S. (2012). *Prowadzenie wywiadów*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lilentalowa, R. (2007). *Dziecko żydowskie*. Wydawnictwo Biblioteka Midrasza.
- Linzer, N. (1995). Self and Others: The Jewish family in crisis. W: N. Linzer, I. N. Levitz i D. J. Schnall (Eds.), *Crisis and Continuity: The Jewish Family in the 21st Century* (s. 1–22). KTAV Publishing House Hoboken.
- Meuser, M., Nagel, U. (2002). ExpertInneninterviews - vielfach erprobt, wenig bedacht. Ein Beitrag zur qualitativen Methodendiskussion. W: A. Bogner, B. Littig, W. Menz (bearb.), *Das Experteninterview. Theorie, Methode, Anwendung* (s. 71–95). Leske & Budrich.
- Nikitorowicz, J. (2009). *Edukacja regionalna i międzykulturowa*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne sp. z o.o.

- Pałubicki, W., Iluk, J. (1995). *Małżeństwo i rodzina w dawnym judaizmie i starożytnym chrześcijaństwie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Pilarz, K. (2013). *Wychowanie we wspólnocie z Qumran*. Nomos.
- Pirutinsky, S. (2014). *Interpersonal religious struggles within orthodox Jewish Families in Israel*. Columbia University (doktorat). Pobrano z: <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8FX77RS>
- Rzadkowolska, M. (2005). Kobieta żydowska, kobieta czytająca. *Napis*, 11, 267–276.
- Sakowicz, E. (2011). Wychowanie młodego pokolenia w religii biblijnego Izraela. *Paedagogia Christiana*, 27(1), 25–47. <http://doi.org/10.12775/PCh.2011.016>
- Schlesinger, B. (1971). Jewish family in retrospect. W: B. Schlesinger (red.), *The Jewish Family*. University of Toronto Press.
- Shoeman, S. (1997). Early Hebrew education and its significance for present-day educational theory and practice. *HTs Teologiese Studies/Theological Studies*, 53(1/2), 407–427. <http://doi.org/10.4102/hts.v53i1/2.1635>
- Skryplonek, L. (2011). Wywiad ekspercki – nowa perspektywa metodologiczna w badaniach pedagogicznych. W: A. Gajdzica, A. Minczanowska i M. Stokłosa (red.), *Orientacje jakościowe w badaniach pedagogicznych* (s. 129–147). Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Szczepska-Pustkowska, M. (2005). Socjalizujący strumień pamięci: dzieciństwo jako trwanie. *Problemy Wczesnej Edukacji*, 2(2), 41–51.
- Tomczak, M. (2017). *Aktywność religijna kobiet w judaizmie*. (Rozmowa z Bellą Szwarzman-Czarnotą, pisarką, publicystką, redaktorką, tłumaczką i filozofką, znawczynią tematu dotyczącego kobiet żydowskich, laureatką nagrody im. ks. Stanisława Musiała 2016). Pobrane z: <http://coexist.pl/wp-content/uploads/2017/12/wywiad-z-Bell%C4%85-Szwarcman-Czarnot%C4%85.pdf>
- Uterman, A. (1989). *Żydzi. Wiara i życie*. Wydawnictwo Łódzkie.
- Włodarczyk, S. (2011). Rola ojca na tle rodziny, synagogi i szkoły w wychowaniu i nauczaniu dzieci w świetle Biblii. *CzST*, 39, 225–230.